

# Cuprins

|                                                                   |    |
|-------------------------------------------------------------------|----|
| <i>Notă asupra ediției</i> (Florian Roatiș) .....                 | 5  |
| <i>Repere biobibliografice</i> (Virgil Bulat).....                | 7  |
| <i>Portretul existentului la senectute</i> (Florian Roatiș) ..... | 15 |
| Notă lămuritoare .....                                            | 37 |

## I

|                                                                          |     |
|--------------------------------------------------------------------------|-----|
| Neoclasicism? Neotraditionalism? .....                                   | 41  |
| Benda, Franța și Bizanțul .....                                          | 51  |
| Romanul-fluviu al lui Georges Duhamel<br>sau limitele moderațiunii ..... | 68  |
| Huxley – teist și romancier .....                                        | 84  |
| O problemă socială și mondenă: Gambetta .....                            | 98  |
| Lion Feuchtwanger despre clica național-socialistă .....                 | 111 |
| Personalitatea lui André Gide .....                                      | 118 |
| André Gide ca romancier .....                                            | 135 |
| Teoria nebunici după G.K. Chesterton .....                               | 144 |
| Toscanini în <i>Manhattan</i> .....                                      | 147 |
| În jurul lui Proust .....                                                | 149 |
| Elementele operei lui Proust .....                                       | 154 |
| Epilog .....                                                             | 172 |

## II

|                                                                           |     |
|---------------------------------------------------------------------------|-----|
| Un caz de recurs la splendoare: <i>Mioriști</i> .....                     | 175 |
| Titu Maiorescu, român și european .....                                   | 179 |
| <i>Pseudokynegeticos</i> , autentic tratat de cultură și distincție ..... | 185 |
| Greu este a vorbi despre Eminescu .....                                   | 189 |

|                                                                                                                                                         |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <i>Glossa</i> , o prevenire . . . . .                                                                                                                   | 193 |
| Cunoașterea: luciferică ori paradisiacă? . . . . .                                                                                                      | 198 |
| N. Iorga, <i>O călătorie în Țara Hațegului (1906)</i> . . . . .                                                                                         | 208 |
| Părvan: noi suntem cei ce murim. . . . .                                                                                                                | 214 |
| Nu departe de E. Lovinescu. . . . .                                                                                                                     | 226 |
| Ion Al. Brătescu-Voinești, <i>Intunerie și lumină</i> . . . . .                                                                                         | 232 |
| Ioan Al. Brătescu-Voinești, <i>Călătorului îi ȳade bine cu drumul</i> . . . . .                                                                         | 236 |
| O nouă lectură a lui Ion. . . . .                                                                                                                       | 242 |
| Cerar Petrescu, <i>Intunecare</i> . . . . .                                                                                                             | 248 |
| Mateiu I. Caragiale, <i>Critici de Curtea-Veche</i> . . . . .                                                                                           | 251 |
| Visul galeș matein . . . . .                                                                                                                            | 260 |
| Toate ne sunt îngăduite, însă nu toate ne sunt de folos . . . . .                                                                                       | 270 |
| Cu sifon, sifon albastru . . . . .                                                                                                                      | 275 |
| G. Călinescu, <i>Cartea nunții</i> . . . . .                                                                                                            | 280 |
| Taina Lăpușneanului . . . . .                                                                                                                           | 285 |
| Cinci cazuri de seniorie . . . . .                                                                                                                      | 289 |
| Pagini de introducere la <i>Geo Bogza: un poet al Efectelor, Exaltării,</i><br><i>Grandiosului, Solemnității, Exuberanței și Patetismului</i> . . . . . | 297 |
| Cât știu . . . . .                                                                                                                                      | 307 |
| Opera literară a lui Mircea Eliade: literatura ca semnificant. . . . .                                                                                  | 313 |
| Istoria la rece . . . . .                                                                                                                               | 318 |
| Tinerețea monahului mirean . . . . .                                                                                                                    | 326 |
| Fantasticul lui Mircea Eliade . . . . .                                                                                                                 | 332 |
| Neînstrăinatul . . . . .                                                                                                                                | 342 |
| <i>Delirul</i> e o apocalipsă. . . . .                                                                                                                  | 345 |
| Eugen Ionescu, antiabsurdul . . . . .                                                                                                                   | 349 |
| „Cu un t” ori cum se prinde omul. . . . .                                                                                                               | 354 |
| Unde-ți este, moarte, biruința ta? . . . . .                                                                                                            | 360 |
| Femeia de serviciu despre patronul ei ori ce este opera de artă . . . . .                                                                               | 365 |
| Cervantes, Dickens, Alphonse Daudet, J. Galsworthy . . . . .                                                                                            | 373 |
| H. de Balzac și G.B. Shaw: două dosare judecătorești . . . . .                                                                                          | 381 |
| Lev Tolstoi, <i>Anna Karenina</i> . . . . .                                                                                                             | 390 |
| F.M. Dostoievski, <i>Crimă și pedeapsă</i> . . . . .                                                                                                    | 392 |
| Roger Breuil, <i>Brutus</i> . . . . .                                                                                                                   | 392 |
| Incertul Oscar Wilde . . . . .                                                                                                                          | 404 |
| Freud, <i>Psihanaliza</i> . . . . .                                                                                                                     | 408 |

|                                                               |     |
|---------------------------------------------------------------|-----|
| Charles Péguy .....                                           | 421 |
| Un precursor al artei contemporane: Adolphe Appia .....       | 431 |
| J.-P. Sartre, <i>Cu uşile închise</i> .....                   | 439 |
| Semnificant şi semnificat în Japonia lui Roland Barthes. .... | 446 |
| Cartea-destin .....                                           | 453 |
| Cum e cu scrisul .....                                        | 457 |
| <i>Referinţe critice.</i> .....                               | 459 |
| <i>Indice de nume.</i> .....                                  | 491 |
| <i>Indice de titluri</i> .....                                | 507 |
| <i>Indice de locuri.</i> .....                                | 517 |

N. Steinhardt

## Prin alții spre sine

Ediție îngrijită, studiu introductiv,  
note, referințe critice și indici de Florian Roatiș  
Repere biobibliografice de Virgil Bulat

MĂNĂSTIREA ROHIA  
POLIROM

## O nouă lectură a lui *Ion*\*

Sunt convins că astăzi, după ce au trecut mai bine de o sută de ani de la nașterea lui Rebreanu și peste șaiszeci de ani de la publicarea principalei sale opere, a sosit momentul recitirii lui *Ion* altfel decât până acum. Anume nu drept document social, epos al țărânului român, descriere a societății rurale din Transilvania epocii habsburgice ori frescă a foamei de pământ specifice plugarului din totdeauna.

*Ion*, fără îndoială, e romanul țăranului ardelean dintr-o anumită epocă, e povestea dragostei sale pătimașe pentru țarină, e un referat de prim ordin asupra vieții unul sălaș românesc din cuprinsul imperiului austro-ungar.

Capodopera aceasta literară mai poate fi supusă, totuși, în prezent, și unei lecturi (să-i zicem) moderne, recitită ca un roman care-i de fapt echivalentul ori parafraza unei tragedii grecești, ca o flagrantă exemplificare a metodelor fatalității, ca o proză epică existențială a cărei temă e modul cum firele toarse de ursitoare se pricep a învălătuci și a răpune un om în faza unde, mărinimoase, pâruseră a-i da câștig de cauză, când strategia lui perseverentă și patetica-i îndârjire s-ar fi părut că izbutiseră pe deplin, iar soarta (mașteră prin definiție) binevoia să se arate înfrântă, să se recunoască *dejucată*.

Acestea toate, pe planul aparențelor și iluziilor omenești. În adevăr abia atunci își dezvăluie ea colții, vicienia și puterea, imensitatea recuzitelor ei de taină, congenitalitatea perfidiilor ei preferate. *Ion* e narațiunea unui caz de biruire a omului de către *fatum* și

---

\* Publicat în *Viața Românească*, 81 (1986), nr. 12, decembrie, pp. 8-11.

totodată, ca în nuvela lui Villiers de l'Isle-Adam, de *tortură prin speranță*. Feciorul Glanetașului a dobândit ce vroia, se putea socoti printre puținii fericiți (*happy few*) învingători ai istoriei, adică ai împrejurărilor, piedicilor și capcanelor pe care timpul și spațiul (perioada și locul) nu pierd prilejul de a le scoate în calea muritorilor de orice categorie. A fost în stare să întocmească și să aducă la îndeplinire planul prin care deșteptăciunea omenească știe uneori să-și facă râs de realitate și să-i năruie meterezele. Expunerea lui Rebreanu nu-i decât reconstituirea procedului cu ajutorul căruia soarta își ia revanșa ori mai bine zis a felului cum funcționează cursa (amarnica și elementara cursă de șoareci) în care Ion se vede prins, deposedat dar nu scârbit de tot ce a obținut și redat obidei din zvăcnetele căreia crezuse că de-a pururi a ieșit. Nici gând! Cade ca de pe sârmă, de sus, pierzania și eșecul îl ajung din urmă ca pe eroul unei tragedii grecești (luând aminte să-i fie moartea sordidă și rea însă acordându-i-se și o rezistență fizică, o înțeleștare, o opintire în viață aproape egale cu mărișia).

Ion mai este și un caz de justiție imanentă. Țăranul isteț gândește că i-a priponit – pe Ana, pe Vasile Baci, satul și orânduirea lucrurilor – cu un laț sigur, impecabil incolăcit și de o absolută naturalețe. Îi înjugă, îi prinde, îi înhață, dar Fatalitatea nu se lasă mai prejos, îl înșfacă și ea, îi inveninează sinea și-i rezervă „trucul izbânzii”, adică al izbânzii prea desăvârșite și lesnicioase pentru ca să nu fie precară și să nu se adeverească fragilă: el însuși își destramă biruința, după ce printr-o dublă moarte (a nevestei, a copilului) soarta zadarnic încercase a-l doborî.

(Ori poate că nu-și dorise o victorie ușoară, „accidentală”. Îi trebuia să-l vadă pe cel care cutezase să o sfideze ba să o și înfrângă, îi trebuia să-l poată privi ruinat de el însuși, artizan voluntar, absurd, conștient și îndărătnic al pieirii sale.)

Fatalitățile mișună. Ion îl „denunță” pe Herdelea (îi dă numele din neatenție, din inconștiență, din naivitatea aceea nesupravegheată și neroadă care, măcar în parte, stăpânește și mințile cele mai șirete, ori pentru care Ion e abil numai întrucât privește fixația lui; altminteri e un oarecare nătărău fudul îmbătat de succes): Vasile

Baciu li cedează totul ginerelui său tocmai când era mai puțin natural să o facă: oamenii se ceartă și apoi se învoiesc sub impulsul unor forțe obscure și spastice. Urzeala cărții e balzaciană (averi, proprietăți, contracte, notari, interese pecuniare și politice) dar tratarea și soluționarea conflictelor sunt cu precădere psihanalitice, romantice și dependente de stimuli arbitrari.

De ce este Ion învins în cele din urmă? De ce încapă el pe mâna ursitoarelor zădărite? Pentru că *triștează*, pentru că *vrea totul*; și ce a cerut și ce nu a cerut, și pământul și pe Florica, și *petita* și *ultra petita* (spun legiștii). Iar el ceruse numai pământul, averea: de dragul glicii renunțase la Florica și consimțise a se însura cu Ana, urâtica, slăbușă, searbăda: nesuferită osândă liber aleasă din motive patrimoniale. Soarta se înduplecă, li încuviințează opțiunea și chiar după ce dispar năpăstuita Ana și plâpândul prunc îi lasă pământul cel mult dorit. Soarta, suntem în măsură a rosti, se poartă îngăduitor și darnic. Ion însă cere, acum, mai mult decât a cerut întâi, schimbă de unul singur stipulațiile înțelegerii, încearcă să tragă chiulul, să treacă peste tacita tocmeală: se socotește mai dibaci decât stihiiile și îndeajuns de tare pentru a le păcăli, ca pe Vasile Baciu. Și lucrul acesta nu se poate sau în orice caz nu stă câtuși de puțin la îndemâna oricui.

În adevăr situația e cu totul alta: stricând târguiala, Ion de îndată se află osândit și tot soarta e aceea care din nou saltă sforile și face din romanul *Ion* un „drum spre moarte”. Și cum își execută manevra? Discret, neutral și neintervenționist. Ion se predă singur morții, săvârșește asupra-și un act de justiție sumară și brută, un soi de *auto da fe* potrivit haștinei. Soarta, doar, își retrage îngăduința. Căci în clipa când el, râvnitorul, are tot ce a vrut, când norocul îl copleșește, posesiunea amarnic dobândită a bunurilor nu mai are nici un haz pentru el, nu-i mai face nici o plăcere. Parcă i s-a turnat fiere în rachiu, i s-a vărât praf de mătăgună în mămăligă, i s-a presărat cenușă peste orice atinge. Moira lucrează pe indelete și în etape, nezonorită: într-o primă fază eroul e chinuit de voința posesiunii pământului; în cea următoare de greutatea făuririi unui plan adecvat; apoi de lupta căinoasă cu viitorul socru. După fericita

Baciu îi cedează totul ginerelui său tocmai când era mai puțin natural să o facă; oamenii se ceartă și apoi se învoiesc sub impulsul unor forțe obscure și spastice. Urzeala cărții e balzaciană (averi, proprietăți, contracte, notari, interese pecuniare și politice) dar tratarea și soluționarea conflictelor sunt cu precădere psihanalitice, romantice și dependente de stimuli arbitrari.

De ce este Ion învins în cele din urmă? De ce încapă el pe mâna ursitoarelor zădărite? Pentru că *triștează*, pentru că vrea *totul*; și ce a cerut și ce nu a cerut, și pământul și pe Florica, și *petita* și *ultra petita* (spun legiștii). Iar el ceruse numai pământul, averea: de dragul glicii renunțase la Florica și consimțise a se însura cu Ana, urâtica, slăbuța, searbăda: nesuferită osândă liber aleasă din motive patrimoniale. Soarta se înduplecă, îi încuviințează opțiunea și chiar după ce dispar năpăstuita Ana și plăpândul prunc îi lasă pământul cel mult dorit. Soarta, suntem în măsură a rosti, se poartă îngăduitor și darnic. Ion însă cere, acum, mai mult decât a cerut întâi, schimbă de unul singur stipulațiile înțelegerii, încearcă să tragă chiulul, să treacă peste tacita tocmeală: se socotește mai dibaci decât stihiiile și îndeajuns de tare pentru a le păcăli, ca pe Vasile Baciu. Și lucrul acesta nu se poate sau în orice caz nu stă cătuși de puțin la îndemâna oricui.

În adevăr situația e cu totul alta: stricând rânduiala, Ion de îndată se află osândit și tot soarta e aceea care din nou saltă sforile și face din romanul *Ion* un „drum spre moarte”. Și cum își execută manevra? Discret, neutral și neintervenționist. Ion se predă singur morții, săvârșește asupra-și un act de justiție sumară și brută, un soi de *auto da fe* potrivit băștinei. Soarta, doar, își retrage îngăduința. Căci în clipa când el, râvnitorul, are tot ce a vrut, când norocul îl copleșește, posesiunea amarnic dobândită a bunurilor nu mai are nici un haz pentru el, nu-i mai face nici o plăcere. Parcă i s-a turnat fier în rachiu, i s-a vărât praf de mătrăgună în mămăligă, i s-a presărat cenușă peste orice atinge. Moira lucrează pe indelete și în etape, nezorită: într-o primă fază eroul e chinuit de voința posesiunii pământului; în cea următoare de greutatea făuririi unui plan adecvat; apoi de lupta căinoasă cu viitorul socru. După fericita



Încheiere a trilogiei acesteia dintâi se trece la a doua: moartea Anei (ușor îndurată, mai degrabă ca o despovărare), moartea copilului (izvor de nesiguranță și panică: nu va putea oare socrul revendica pământul dat?); în sfârșit jindul după Florica. Fără de ea nimic nu-i mai priește. Fusesse pusă în paranteză, acum iese din umbră, ca din temniță, ca din adâncurile inconștientului, nu mai puțin biruitoare decât sâmbanța care a dat în spic, așa cum se va fi arătat vreunui din vechime Persefona însăși în zorile trandafirii ale unei glorioase zile de primăvară. Eroul cărții înțelege că pământul rămâne al lui, că de Ana s-a descotorosit, că e bogat și că se poate recăsători cu cine poștește. La ce bun? Lui îi trebuie Florica și numai ea. În același fel – sălbaric, monomaniac – cum tânjise după avuție, o vrea de data aceasta pe inaccessibila Florica. Numai că norocul și-a întors fața de către el și s-a pus în slujba Dușmanceilor: Florica în răstimp a devenit nevasta lui George, iar George e un adversar redutabil.

Jocul nu poate fi însă jucat *ad infinitum*. Soarta, învinsă, făcută de ocară, nu mai e dispusă a face concesii și acte de clemență ori păsuire. Îl momeste pe Ion cu un plan de o ușurătate puerilă: vechiul truc elementar al așa-zisei plecări a soțului în călătorie. (Iar oloaga Savista în tripla-i ipostază de vestitoare, zavistnică și animal de pază e un personaj parcă de-a dreptul picat din teatrul elen.) Agerul Ion nu mai judecă (s-a obișnuit a câștiga lesne), l-a tulburat trufia, e imprudent la culme și cade în groapa săpată de propria-i rudimentară nesăbuiță.

Întocmai ca în tragedia greacă: fatalitatea nu lucrează direct, îl pune pe erou să aducă el însuși la îndeplinire planul pe care ea, din vreme, l-a ticluit.

Propoziția finală a romanului: „Celor mulți umili” i-a indus pe numeroși cititori în eroare. Ca și paralelismul dintre aprigul conflict Ion – Baci și necazurile netragice ori bucuriile modeste ale familiei Herdelea. Aceasta nu îndeplinește în romanul lui Rebreanu numai rolul unei contraponderi, unei echilibrări între două lumi apropiate și cu toate acestea foarte felurite. (Era de altfel nevoie, pentru buna economie a povestirii, ca temei tragice să i se alăture,

contrapunctic, una de factură numai dramatică și nelipsită de elemente luate cu împrumut din repertoriul comediilor.) În satul unde trăiește Ion<sup>1</sup> sunt mai multe lumi, sincronice, și se aplică adevărul enunțat de Louis Lavelle<sup>2</sup> și amintit de Andrei Pleșu (în *Ochiul și lucrurile*): de trăit, trăim toți în aceeași lume; de privit, însă, privim fiecare lumea *noastră*, diferită de a celorlalți. De spusa aceasta, perfectă exactă, a filosofului francez aș apropia-o pe a lui Arthur Koestler: „Poetul nu mănuiește cuvintele, cum cred behavioriștii; el explorează potențialitățile afective și descriptive ale limbajului; iar pictorul își consacră existența învățării celorlalți să vadă lumea așa cum o vede el”.

Romancierul – care-i și pictor și poet – ne înfățișează lumea lui, unică ori dublă ori multiplă. O astfel de lume e aceea din microcosmosul unde se desfășoară tragedia feciorului Glanetașului. Este lumea aceasta (deopotrivă a lui Ion, a lui Bacia, a lui Belciug, a lui Herdelea, a lui George, a Savistei, a trăiniciei românești și a ingerințelor maghiare) – ne este propusă spre cunoaștere, înfiorare, înduioșare și meditație – obiectul unei lucrări mai cu seamă etică ori mai cu seamă estetică? Este a „celor mulți umili” în sensul strict sociologic, economic al expresiei ori a celor mulți în sensul cel mai larg cu putință al cuvintelor, înglobând într-însul genul omenesc însuși, pe care destinul când se înfășoară în mantia tragediei și-și pune pe creștet țuguia bonetă vrăjitoarească îl duce, pe căi ocolite și poznașe, acolo unde-i este bunul plac? Sunt ispitit a crede că sintagma „Celor mulți umili”, folosită ca încheiere, scoasă din fluxul narațiunii, cu funcție de motto final și de sumară postfață, pune – de pot spune așa – capăt cu un brio patetic ciclului pluri-narativ; ea – milostivnic, imparțial și neamăgit – cuprinde toate

1. Numele *Pripas* evocă și el nestatornicia, vremelnicia, nesiguranța celor lumești: „străini și călători suntem în lumea aceasta”.

<sup>2</sup> Louis Lavelle (1883-1951). Cunoscut filosof francez, autor al lucrărilor apreciate de Andrei Pleșu și de N. Steinhardt *La dialectique du monde sensible* (*Dialectica lumii sensibile*, 1921) și *La perception visuelle de la profondeur* (*Percepția vizuală a profunzimii*, 1921), ambele susținute ca tere de doctorat.

felurile lumi de care a vorbit Lavelle și se referă nu la anumite statute sociale, ci la condiția umană despre care puțin mai târziu avea să scrie deopotrivă de vibrant și nerestricțiv André Malraux. E trăsătura de geniu a romancierului de a fi invocat-o spre a ridica aparent „realista” lui povestire<sup>1</sup> la înălțimea unde au ajuns tragediile clasicii greci; adică la nivelul unde „faptele” nu-s altceva decât chipurile – icoanele – vârtejurilor (patimilor) care dau suflu vital lutului multiform.

Eticul ori esteticul? Răspunsul îl dă Wittgenstein: eticul și esteticul sunt unul și același lucru.

Și în *Ion*, ca în orice tragedie, cele două entități sunt inextricabil innodate. Sub „forma” conflictului dintre bogăție și iubire, ni s-a dat una din acele nepieritoare opere etico-estetice unde întrezărim ceva din lupta sârmanului ticălos îns cu negrăbitele implacabile parce. Aici insul e un biet țaran, iar parcele sunt reprezentate de neînsemnatele ursitoare ale unui necăjit olat rural. Ce-are a face! Inversunarea conflictului și fâlnicia implicațiilor împurpurează romanul tot și prefac în simbol cu valabilitate omenească generală o destul de comună și trivială întâmplare. Sentimentele sfințesc locurile, romancierul își fermecă personagiile, tăria oarbă a patimilor apropie Pripasul de Epidaur, iar opera (univers de sine stătător) neșarmurește tâlcurile.

1. Dintre lumile cărții se cuvine a nu uita și cele care țin mai mult de fundalul tabloului și dispun, de o intensitate fascinatorie, redusă în raport cu violența, crisparea, precipitația acțiunilor din prim-plan – a fetelor Herdelea, a lui Titu Herdelea, a Rozicăi, ibovnica lui, a lui Groșonu, avocatul naționalist, a lui George Pintea, viitorul soț al Laurei Herdelea, cel care-i ușurează lui Titu trecerea în România... – dar neapărat necesare integralității și integrității descrierii respectivului mediu social.